УДК 821.512.154

ЖУМАЕВ М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
ЖУМАЕВ М.
КНУ им. Ж. Баласагына
JUMAEV M.
KNU J. Balasagyn

ЧЫГАРМАДАГЫ ОБЪЕКТИВДҮҮЛҮКТҮН КАРТИНАСЫ

КАРТИНА ОБЪЕКТИВНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ

THE PICTURE OF OBJECTIVITY IN THE WORK

Аннотация: Макалада кыргыз адабиятында турмуш чындыгын кҿркҿм тҥзҥҥдҿ объективдҥҥлҥктҥн чыгармада конфликт жана мҥнҿз ачуу маселесиндеги ролу жана анын коомдук, идеологиялык шарттар менен байланыштуулугу талданылат**.**

Аннотация: В статье рассмотрена роль объективности в проблеме воссоздания характера и конфликта в произведениях кыргызской литературы во взаимосвязи с общественно идеологическими обстоятельствами.

Resume: The article considers the role of objectivity in the problem of recreating character and conflict in the works of Kyrgyz literature in connection with social and ideological circumstances.

Негизги сѳздѳр: Конфликт, мҥнҿз, чыгарма, коомдук шарт, образ, идеология, соцреализм, тап душманы, саясий процесс.,

Ключевые слова: Конфликт, характер, произведение, общественные обстоятельства, образ, идеология, соцреализм, классовый враг, политический процесс.

Keywords: Conflict, character, work, social circumstances, image, ideology, socialist realism, class enemy, political process.

Кандай гана чыгарма болбосун анын мазмунунда калемгердин кҿз карашы, турмушта болуп жаткан же болуп ҿткҿн окуяга карата баасы, мамилеси, кыскасы, реакциясы орун алышы шарт. Мындай мамиленин бир беткей болуусу да, жалпыныкынан айырмалуу чыгышы да толук ыктымал. Андайды эгерде жеке адамдын позициясы иретинде карасак, эч деле опурталы жок. Бирок, кҿркҿм чыгарманын сюжетине сиңирилген андай мамиленин коомдук аң-сезимге карата таасири эстетикалык ыңгайдан эле кабылдана бербейт. Себеп дегенде кҿркҿм чыгарманын фактурасында этикалык, эстетикалык сапаттар менен бирге идеялык, керек болсо пропагандалык, таанып билдирҥҥчҥлҥк да маанилердин болушу лазым. Дал ушул ҿңҥттҿн караганда кҿркҿм чыгармадагы объективдҥҥлҥк менен субъективдҥҥлҥктҥн чен ҿлчҿмҥ тууралуу маселе адабият таануудагы орчундуу объект экендигине ынанууга туура келет. Анткени калемгер турмуш чындыгын кҿркҿм чындыкка айлантуу маселесине келгенде эч качан фиксатордук менен чектелҥҥсҥнҿ жол берилбестигин билҥҥсҥ керек. Антпегенде мындай жол адабиятта натурализм деген термин менен аныкталып калган. Ошондуктан ал

турмуштагы окуяга карата коомдо орун алып турган көз караштын бирин гана эликтебестен, мүмкүн болушунча ар түрдүү баамдарды талдоо менен объективдүү турмуш картинасын түзүүгө жетишүүсү зарыл.

Алгач кыргыз тилине **объективдүүлүк** деген термин башка тилдерден келип киргендиктен түп нускасына кайрылалы. С. Ожегов менен Н. Шведованын ―Толковый словарь русского языка‖ [1] деген сөздүгүндө ―**объективдүүлүк** - сырткы шарттар менен байланышкан, кимдир бирөөнүн эркине, мүмкүндүгүнө караштуу болбогон турмуш чындыгы‖ экендиги көрсөтүлгөн. (441-б.) Кыргыз адабиятындагы прозалык, лирикалык, драмалык чыгармалардын мазмунуна үңүлгөндө кыйла мезгил объективдүүлүк маселеси өксүп, мазмуну саясий флюгердик позицияда болуп келгендиги ачык байкалып турат. Мындан башкача да болуусу мүмкүн эмес эле, анткени, адабият өлкөдөгү XX кылымдын башындагы социалисттик курулуштун түздөн түз жемиши болучу. Ошол себептүү ал адабият биринчи кадамынан тарта жаңы мезгилдин ырын ырдап, анын ―мазмуну социалисттик, формасы улуттук‖ делинген принцибин ар тараптуу даңазалоого кубатын арнап келди. Бир кездеги социалисттик делинген жер шарынын кургак жеринин алтыдан бир бөлүгүн ээлеп турган өлкөдө ―кайра куруу‖ деген ураан астында башталган саясий процесстин кесепетинин аркасында СССР деген мамлекет тарыхта гана калуу менен ыдыроого дуушар болду. Мындай процесстин аркасында СССРдин составындагы республикалар суверендүү өлкөлөргө айланды. Дал ушул саясий өзгөрүштөн кийин ар кайсы эгемендүүлүк алган мамлекеттердин көркөм чыгармаларында объективдүүлүктүн арааны жүрө баштады. Бул процесс алгач шыдыр, сөздүн так маанисинде объективдүү орбитага чыкты деш кыйын. Анткени, кайра куруунун илеби биринчи жылдарда айкын эмес болучу. Бул өткөөл мезгилдеги чыгармаларда көбүнесе өткөнгө текебердик, а тургай кесирдик менен катар нигилисттик мамилесин билдиргенге ашыгыш, ошонусу менен жаңыга умтулган кейп жасоого ынтызар болгондук байкалды. Натыйжада мурункуну жериген, а тургай нигилисттик да кылган мамиледеги чыгармалар жарала баштады. Муну менен катар өткөндөн кол үзө албагандыктан замандын өзгөрүүсүнөн декаденттик маанайды көргөн чыгармалар да жазылды.

XX кылымдын сексенинчи жылдарынын соңунан XXI кылымдын алгачкы он жылдыктарын биздин адабиятыбыз үчүн **өткөөл мезгил** деп сыпаттоо, менимче, туура. Дал ушул жылдар аралыгындагы кыргыз адабиятынын процессине баам салганда ар түрдүү тенденцияны байкоого болот. Тактап айтканда али социалисттик реализмдин принциптерин сактаган чыгармалар менен нигилисттик, декаденттик, неореалисттик, неомодернисттик, магиялык реализмдеги чыгармалар катар жарыялана баштаган. Ал гана эмес авторитардык системанын учурунда чыгармачыл ойлорун толук өлчөмүндө чагылдыра албагандыгын бетке кармап, мурдагыларына кайра алымча, кошумчаларын кийриген фактылар да болду. Мындай кадамдарга түшүнүү менен кароо керек деген ойдобуз. Бирок ошондой калыпка салынгандай жүргөн менен мезгил өзгөрө баштаганда чыгармачылык жигеринде бугуп жаткан демин сыртка чыгарып, турмуш чындыгын көркөм чындыкка айлантуу процессинде объективдүүлүктүн картинасын түзүүгө белсене батынган сүрөткерлерибиз да болбой койгон жок. Оңойбу, дээрлик 70 жылдан ашуун мезгил бир линия менен басуу, калыпка салынгандай жүрүү.

Жогоруда эскерилгендей, өткөөл мезгилдин жаралышы менен мурдагыларга итере да, ностальгиялык да мамилелер ачыкка чыга баштады. Бардык эле калемгерлер өткөнгө кылдат объективдүү позицияны сактоого жетише алышпады. Анығында бул ар кимдин жеке

табиятына жараша болот окшойт. Антпесе авторитардык деп саналган мезгилде деле турмуш чындыгын көркөм чындыкка айлантуу маселесинде антипатия менен симпатиянын чен өлчөмүн так сактаган кыргыз калемгерлери болгондугу анык. Мисалы, К. Акматовдун ―Мезгил‖ [2] романынын сюжети. Кезинде сүрөткердин ал мамилесинен саясий айып таап, бир далай жеме айтылган. Айрыкча анын романындагы Россиянын ичкери жагынан алынып келинген зоот айгыр менен кыргыз жылкыларын аргындаштыруудан жаңы тукум чыгаруу илимий багыттагы иш чаралары менен Красин жана Зейнептин интимдик мамилелеринен параллель табуу боюнча адабий сынчылардын көз караштары идеялык үөн табууга шыкак берген. Калемгердин мындай тагдырга тушуккан татаал жолу кийинки кыргыз калемгерлери үчүн сабактык өрнөк болууга тийиш эле. Тилекке жараша кайра чечкиндүүлүк менен репрессиянын масштабына биринчи кезекте бир чөйрөдө жашаган жакын деген адамдардын жеке мамилелери кандай роль ойногондугун, андайлардын тар пенделик максаттарын карьералык трамплин катары үчүн алардан да пас, напсилери сууктар кантип пайдаланууга жетишкендиктерин көркөм ачып берген чыгармалардын саны акырындык менен арбый берди. Буга биз бир факты иретинде М. Абакировдун 1982-жылы жарыяланган ―Алмалуу бак‖ повестин атай алабыз.[3] М. Абакировдун бул повестин мисалга тартуунун жөнү мында: ―Мезгил‖ романы жарыяланып, ур токмокко алынганына карабастан романда көтөрүлгөн турмуштук окуяларга башка өңүттөн кайрылышында. Негизи М. Абакиров чыгармачылыгында өткөн мезгилдин коомдук турмушунда орун алып жана ―жеке адамга сыйынуунун кесепеттери ‖ саналган окуяларга кайрылуу арбын. Атай өтсөк, ири ―Алчалуу төр‖, ―Байтерек баяны‖ жана ―Айыл аңгемелери‖, ―Куугунда өткөн балалык‖ сындуу майда жанрдагы чыгармаларында орун берилген. Алгылыктуу жери сүрөткер бул багыттагы чыгармаларында өткөндү бир беткей каралоого таптакыр кунт салбайт, тескерисинче, турмуштун агымындагы окуяларды ортого көркөм салуу менен ар бир окурмандын ага жеке көз карашынын жаралышына, калыптанышына, таразалай алуусуна ыңгай түзөт. Муну менен ал коомчулукка официалдуу бийлик тарабынан таңууланган, дозаланган жана ―чыпкаланган ‖ чындыкка окурмандын объективдүү мамилеси иштелип чыгышына түрткү берип келет.

Сөз анда М. Абакировдун айрысөм чыгарамалары тууралуу. Мелис Абакировдун чыгармачылык палитрасы көп кырдуу. Ал XX кылымдын 60-жылдарында адабият астанасын аттап, андан бери анын каleминен адам баласынын жашоосунун ар кыл маселелерин таамай чагылткан аңгемелер, повесттер жана тарыхый темадагы «Көкөйкести», ―Барымта‖ наамдагы ички панорамдуулукка ээ романдары жарыяланды. Айрыкча анын чыгармачылык жигери постсоветтик деп аталган мезгилде бийиктикке көтөрүлдү десек болот. Советтик мезгил кайрылгыс болуп кеткенде кыргыз калемгерлеринин басымдуу бөлүгү абдырай түшүп, көбү эсе тарыхый, криминалдык темаларга жана фантасмагориялык сюжеттерге кунтун бура башташкан. Бул да мезгилдин агымы эле. Менин жеке оюмда, мезгил татаалдыгын, жаңы талаптарды акындар биринчилерден болуп туюп колго алышты. Тактап айтканда 90-жылдарда ушундай чапчаңдыкты А. Өмүрканов жана Ш. Дүйшеев көрсөтүштү. Анатай Өмүрканов мезгил бурулушун конкреттештирип, бийликтегилерден пейили бузулгандыгын тике багыттап берүүгө жетишсе, Ш. Дүйшеев жалпылаштыруу ыкмасын пайдаланган. Ал эми прозаиктерден М. Абакиров гана мезгилдин өзгөрүшү кишилердин ички туюмундагы терс энергетиканы сыртка чыгарып, жалпыга кандай кедергиси тиерин көркөм анализдөөгө чыгынган калемгерлердин ири алды десем болот. Бир аз мезгил өткөн соң, 2000-жылдардан кийин гана азыркы күндүн темасына кайрылуулар башталды. Бирок бул чыгармаларда кримчөйрө менен бийликтин жалгашуусу кандай болуп жаткандыгы же

байлыкка умтулгандардын иш аракеттерин констатациялоо биринчи орунга коюлду. Ошондуктан М. Абакировдун чыгармачылык жигери постсоветтик деген мезгилде айрыкча баамга тӊштӊ дегенимдин жӛнӊ мында. Айтсак, анын коомдун ичинен иришин таамай чагылткан ―Кумар‖ повести 1988-жылы, эгемендӊӊлӊктӊн илеби астыртан согуп турганда, ал эми ―Канталамай ‖ 1998-жылы приватизациянын ордуна ―прихватизация‖ апогейине жеткенде жазылып жатпайбы. Бул учурда башка жоон топ калемгерлер эгемендӊӊлӊктӊн эйфориясына батып, эртеңки кӊн тууралуу мынчалык аналитикалуулукка

чыгарма жазмак турсун, ойлошо да элек болушчу. А тургай айрымдары советтик учурда жазгандарын жаңы мезгилдин шарданына ылайыктоо максатында кайра оңдоп, тӊзӛй башташпадыбы! Ал гана эмес совет бийлигине идеологиялык ишенимдин каршылыгынан эмес, согуш жылдарында кара башын алакчылап кеткендерди ―баатыр‖ дегенге аз эле калдык ко! Качан кыргыз баласы элине саткындык кылгандарды, мисалы, Кӛзкамандарды же Кыргылчалды, Абыке, Кӛбӛш алты арамды оң деп баалаган эле?

Жазуучунун турмуштан алган темалары жана каармандары кыргыз баласынын жашоосундагы маанилӊӊ окуялар, маселелер менен тӊйӊндӛш. Маанилӊӊ дегенде коомдук турмуштагы саясий, экономикалык, социалдык мазмунга ээ омоктуу саналган окуялар эске алынып жаткан жок. Тескерисинче, адам баласынын кадыресе кӊн кечирӊӊсӊндӛгӊ тӊйшӊк тизмегинен чыпкаланып, демейки кӛрӊнӊштӛн коомдук мааниге ээ окуя кантип токулары, курулары чечмеленет. Башкача айтканда жеке тагдыр картиналарынан жалпынын тагдырына катышы бар маселелер тӊйӊндӛлӛрӊ кӛз алдыга кӛркӛм тартылат.

―Алмалуу бак‖ повестинин сюжети согуш алдындагы жана согуш жылдарындагы бир айылдагы адамдардын ӛмӊр тагдырларын чагылткан чыгармадан. Чыгарма ички панорамдуулугу менен айырмаланып турат. XX кылымдын 70-жылдарынан кийин советтик адабият таанууда повесть жанры ―романдаша баштады‖ деген аныктама кабылданганын эске сала ӛтӛлӊ. Повесть жанрындагы мындай формалык жана мазмундук жаңылануулларды ―жаңы типтеги роман ‖ деген термин менен аныктоо киргизилген болучу. Буга биринчи кезекте Ч. Айтматовдун ―Гӊлсарат‖ чыгармасын атоо менен М. Мураталиевдин ― Сары

карын‖ да кошуп кетсек болот. Бул чыгармаларда мезгил рамкасы пресстелип, роман жанрына мурда сыйдырылып келген дээрлик кылымга тете окуялар, адам тагдырлары чагылдырылган. Ошондой эле каармандары бир колдун манжаларына жетер жетпес санда болуп, бирок баяндалган мезгилдин кеңдиги (узактыгы) романдын фактурасына сыя тургандай.

―Алмалуу бакта‖ эки жигит Шаршеналы менен Асылбек коңшу айылдагы Бӊкӛн аттуу кызды жактырып калышат. Кыздын кӛңӊлӊ кимде экенин билиш ӊчӊн ачык сӛз айтышпаса да, акыры аны алып келӊӊгӛ эки дос жетишет. Бирок нике кыяр маалда Бӊкӛн ӛзӊ ойлогондой болочок жары Асылбек эмес, Шаршеналы экенин билгенде каршы сӛзӊн айтып алынып келген ӊйдӊн босогосунан чыгып берки жакка бет алышат. Эки достун ортосундагы тымызын конфликт ӛӛрчӊп, Шаршеналы ӛчӊн досунун атасынын ӊстӊнӛн ―ак ниет комсомолдун ‖ атынан жазган тоголок арызы менен алат. Жаңы заман орной баштаган учур, тап душманы, эл душманы дегенди табууга мамлекетте ынтызар кадрлар аз эмес. Келген арыз кайдыгер болбогон тергӛӛчӊ Талканчиевдин колуна тийип ал ишке баш оту менен киришип, Ӛтӛгӛндӊ кулак, эл душманы иретинде кесӊӊгӛ жетишет. Муну

менен жазуучу мезгилдин кийин Сталинге гана жӈктӫшкӫн догурунуусун, ошентип, катардагы жандардын пенделик майдалыгын объективдӈн тӈрдӫ тӈзӈп тӈшӈндӈрӈнгӫ жетише алган. Мындай мамиле анын —Байтерек баяны‖, —Алчалуу тӫр‖, —Канталамай‖, деги койчу, бардык чыгармаларынын лейтмотивинен болуп саналары талашсыз маселеден.

Мына азыр бизде Сталиндин —мен ӫлгӫндӫн кийин СССРди бӈлдӈрӫрӈ бышык‖ деген сӫзӈ болгондугун тӫгӈндӫбӫгӫн кептер айтылып жатпайбы. Мындай аныктаманы М. Абакировдун чыгармаларынын мазмунунан табууга болот. Анда мындай ойду анын каармандарынын иш аракеттери, а тургай коомчулук деген ыйык саналган иштерге карата айрымдарынын мамилеси кандай экендигинен байкоого болот. Чыгармадагы объективдӈлӈк турмуш чындыгын атап коюу менен чектелбейт. Ал баарынан мурда ага карата жазуучунун кӫркӫм тариздеги, тактап айтканда, анализинен сызылып чыгуусу керек.

М. Абакировдун чыгармаларында бул маселе XX кылымдын соңундагы саясий флюгердикке байланышпаганы менен актуалдуу. Анда, мезгилге кӫз чаптырсак, кыргыз адабиятындагы чыгармаларда ӫткӫнгӫ нигилисттик мамиле менен катар декаденттик жана порно тибиндеги чапмалай чыгармалардын саны кӈчӫп тургандыгын кӫрӫбӈз. Мезгил ӫтӫт, учурунда Чыңгыз Айтматов белгилегендей, киши ӫлтӈрӈӈнӈ, зордуктоонун, зомбубулукту кӫтӫрмӫлӫгӫн —массалык адабияттын‖ кӈнӈ батары шексиз. Анан кӫркӫм идеялык жактан алдыга адамды умтулткан, эстетикалык тазалыкка чакырган чыгармалардын саны кайрадан арбый тургандыгына ишеним артарыбыз бышык.

.

Колдонулган адабияттар:

Ожегов С., Шведова Н. —Толковый словарь русского языка‖. 2005

Акматов К. —Мезгил‖.1979.

Абакиров М. —Алмалуу бак‖. 1982.